Ο ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΥΡΙΒΗΛΗΣ ΚΑΙ Η ΤΑΞΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Παράξενος τίτλος, θα σκέφτεστε. Τι μύγα μας τσίμπησε να πάμε να διαβάσουμε Μυριβήλη; Τι σχέση έχει ο Μυριβήλης με τον πόλεμο; Εύλογες απορίες. Πάμε, λοιπόν, να μπούμε κατευθείαν στο ψητό.

Το ελληνικό κράτος χώθηκε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο το 1917, σχεδόν τελευταία στιγμή. Η εμπλοκή του έλαβε χώρα κυρίως στη Θράκη, εναντίον των βουλγάρικων στρατευμάτων. Με τη λήξη του πολέμου το 1918, η Ελλάδα ανταμείφθηκε αδρά που πρόλαβε έστω και στο τσακ το τρένο για το σφαγείο. Οι ανταμοιβές περιλάμβαναν τη Θράκη ολάκερη και ένα γερό πάτημα στη Μικρά Ασία. Το κόστος ήταν καμιά τριανταριά χιλιάδες νεκροί στρατιώτες. Αμελητέο για τα ελληνικά αφεντικά μπροστά στην Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών που έμοιαζε να μπορεί να γίνει πραγματικότητα.

Ανάμεσα σ' αυτούς που πολέμησαν αλλά τη σκαπούλαραν με τη ζωή τους ήταν ο Στρατής Μυριβήλης. Ένα απ' τα ιερά τέρατα της ελληνικής λογοτεχνίας, δηλαδή απ' αυτούς που όταν πηγαίναμε λύκειο μας έκαναν να οραματιζόμαστε εμπρησμούς σχολικών βιβλίων. Ο Στρατής που λέτε ήταν κάπως... πατριώτης. Πολέμησε εθελοντικά στους Βαλκανικούς Πολέμους. Συμμετείχε στον Πρώτο Παγκόσμιο με τον βαθμό του δεκανέα, δηλαδή δυο βαθμίδες πάνω από την πλέμπα. Κι αμέσως μετά πήρε μέρος στη Μικρασιατική Εκστρατεία, οπότε και υπηρέτησε σε ένα νοσοκομείο καλά βυσματωμένος πλέον ως λοχίας. Κοντολογίς, τρεις πόλεμοι σε δύο δεκαετίες. Ψιλομπαρουτοκαπνισμένος ο συγγραφεύς.

Από τις εμπειρίες του στα χαρακώματα του Πρώτου Παγκοσμίου, λοιπόν, προέκυψε το βιβλίο *Η Ζωή εν Τάφω*.[1] Στις σελίδες του διαβάζουμε τις αναμνήσεις του συγγραφέα, δοσμένες ως γράμματα απ' το μέτωπο ενός Μυτιλινιού λοχία προς την αγαπημένη του. Σύμφωνα με τις κριτικές, πρόκειται για ένα έργο που αφορά την «αγάπη για τη ζωή, για τον άνθρωπο και το φυσικό του περιβάλλον, το μόνο αντίδοτο στον παραλογισμό του πολέμου».[2] Κατά τη δική μας γνώμη, είναι ένα χρήσιμο βιβλίο για εντελώς διαφορετικούς λόγους. Και κυρίως διότι ο Μυριβήλης περιγράφοντας την εμπειρία του χαρακώματος δεν μπορεί παρά να περιγράφει και τον ταξικό τρόπο με τον οποίο ήταν οργανωμένος ο ελληνικός στρατός. Τον ταξικό τρόπο με τον οποίο εκτυλισσόταν ο πόλεμος εκατό χρόνια πριν. Αμφιβάλλουμε ότι σήμερα τα πράγματα είναι διαφορετικά.

Κάτω απ' τις ηρωικές αφηγήσεις: η σαπίλα του μετώπου

Ο τρόπος με τον οποίο μας έχουν μάθει οι κρατικές αφηγήσεις να αντιλαμβανόμαστε τον πόλεμο είναι ως μια ατελείωτη διαδοχή ηρωικών στιγμών. Νικηφόρες επιδρομές, διαρκείς κανονιοβολισμοί, ενέδρες, έφοδοι, οπισθοχωρήσεις και πάει λέγοντας. Στο βιβλίο του Μυριβήλη, τέτοιες στιγμές απουσιάζουν σχεδόν εξολοκλήρου. Στη θέση τους βρίσκουμε την καθημερινότητα των στρατιωτών στις πρώτες γραμμές. Κι αυτή η καθημερινότητα δεν έχει τίποτα το ηρωικό. Το αντίθετο μάλιστα.

Ο αφηγητής ξεκίνησε την πορεία του προς το μέτωπο από τη Μυτιλήνη. Έτσι η σκληρή πραγματικότητα του πολέμου, η οποία έμελλε να τον συνοδεύει μέχρι τέλους, έκανε την εμφάνισή της ήδη από τις πρώτες στιγμές της απαίσιας περιπέτειάς του.

Στο καράβι απ' το νησί προς την ηπειρωτική Ελλάδα το «ξερατί τρέχει από παντού. Από το στόμα από τα ρουθούνια, από τα μάτια. Και τα βρωμίζει όλα» [σελ. 35]. Ακολούθησαν βδομάδες εξαντλητικού περπατήματος από την Αλεξανδρούπολη ως τη γραμμή του μετώπου. Τόσο εξαντλητικού, που ο λοχίας ένιωθε την ψυχή του να στάζει σταλιά-σταλιά από τους πόρους του μαζί με τον ιδρώτα και τα μυαλά του να τηγανίζονται μέσα στο κράνος και να γίνονται ξεροψημένη ομελέτα [σελ 40]. Όλα αυτά ενώ τα γεύματα περιλάμβαναν κρέατα σε κονσέρβες που κανείς απ' τους στρατιώτες δεν είχε το στομάχι να τα φάει, οπότε έμεναν με ψωμί κι ήλπιζαν να βρουν στον δρόμο τους κάνα χωράφι για να το ξεκληρίσουν [σελ. 65].

Η άφιξη στο μέτωπο δεν βελτίωσε τα πράγματα. Ίσα-ίσα. Το φαγητό παρέμεινε «κρύο, λασπιασμένο, σιχαμερό και γεμάτο πετραδάκια» και το νερό ήταν «σπάνιο σα ροδόσταμο» [σελ. 78]. Ο ύπνος στο χαράκωμα ήταν σχεδόν ανέφικτος. Όχι εξαιτίας των βομβαρδισμών. Αλλά επειδή «τα ιδρωμένα κορμιά βγάζουν μια ανυπόφερτη μπόχα. Είναι η βρώμα της απλυσιάς και της βαρβατιάς» [σελ. 79]. Η ζωή δεν κυλούσε με μάχες και επιδρομές. Αλλά με χαμαλοδουλειές του χαρακώματος και με τη διαρκή έγνοια μην φας καμιά αδέσποτη μπόμπα στο κεφάλι. Με τα λόγια του αφηγητή «ο πολεμιστής έγινε ένας χερομάχος κατάδικος. Δουλεύει και περιμένει την ώρα του. Να σκάβεις, να βάζεις σύρματα και να καρτεράς την οβίδα σου» [σελ. 123]. Το αποτέλεσμα; «Πλήξη αγιάτρευτη που μουχλιάζει τα κορμιά και κάνει αρρωστιάρικη τη σκέψη» [σελ 83]. Η βαρεμάρα ήταν τέτοια που έκανε τους στρατιώτες να παρακαλάνε για οποιαδήποτε εξέλιξη —«ας γίνει πια τίποτα!»- κι όταν αυτή δεν ερχόταν να χάνουν μέχρι και το μυαλό τους [σελ. 257].

Αυτή είναι κατά τη γνώμη μας μια αρκετά ρεαλιστική απεικόνιση ενός στρατεύματος στην πρώτη γραμμή. Οι δοξασμένες στιγμές και οι επικές μάχες με τον εχθρό λείπουν. Αντί γι' αυτές συναντάμε μια διαρκή μάχη με την πείνα, τη δίψα, τη βρώμα, την πλήξη. Μια σαπίλα ικανή να εξωθήσει τον καθέναν στα φυσικά του όρια. Σαπίλα που ακολουθεί τους στρατιώτες μέχρι και τον θάνατο, ο οποίος ήταν πολύ συχνότερα αποτέλεσμα αυτών ακριβώς των κακουχιών, παρά των εχθρικών πυρών.

Έτσι και στην περίπτωση του Ζαφειρίου, ενός στρατιώτη που συνάντησε το τέλος του όταν στην προσπάθεια του να πάει τουαλέτα έπεσε μέσα σ' έναν ακάλυπτο βόθρο. Οι ανώτεροι έστειλαν γράμμα στην οικογένεια του προκειμένου να την πληροφορήσουν για τον «ένδοξον θάνατον του υιού τους»[3]. Στην πραγματικότητα, εκείνος «απέθανεν ανδρείως μπαλεύων με τα συμμαχικά ελληνογαλλικά σκατά. Και δεν μπόρεσε δυστυχώς να φωνάξει "ζήτω η πατρίς" κατά την στιγμήν του ένδοξου θανάτου του, διότι, εμ, διότι έτυχε να είναι μπουκωμένος» [σελ. 235].

Ταξική ιεραρχία από τα χαρακώματα ως τα μετόπισθεν

Όπως είπαμε, ο Μυριβήλης έχει σκοπό να κάνει κάποιου είδους αντιπαραβολή της ωμότητας του πολέμου με την ανθρώπινη δίψα για ζωή που είναι ικανή να ξεπερνά κάθε εμπόδιο. Εξού και αφθονούν στο βιβλίο του οι περιγραφές για την αβίωτη καθημερινότητα στα πολεμικά μέτωπα.

Εμείς από την άλλη, δεν προετοιμαζόμαστε για πανελλήνιες οπότε οι αντιπαραβολές του Μυριβήλη δεν μας νοιάζουν και ιδιαίτερα. Αυτό που βρίσκουμε ενδιαφέρον είναι ότι ο συγγραφέας, σίγουρα όχι εσκεμμένα, καθιστά σαφές ότι αυτή η καθημερινότητα του μετώπου δεν ήταν το ίδιο αβίωτη για όλους. Όσο πιο ψηλά ήταν κανείς στην ιεραρχία του ελληνικού στρατού, άρα και όσο πιο ψηλά στην ταξική ιεραρχία, τόσο λιγότερη επαφή είχε με τη σαπίλα που κατέτρωγε τους από κάτω του.

Ένα απλό παράδειγμα: ο ποδαρόδρομος των στρατιωτών από την Αλεξανδρούπολη μέχρι την πρώτη γραμμή δεν ήταν για όλους ποδαρόδρομος. Από μία βαθμίδα και πάνω οι αξιωματούχοι ακολου-

Ο συγγραφέας (2ος από αριστερά, κάτω) με παιγνιώδη διάθεση σε στάση κατά τη διάρκεια της πορείας προς το μέτωπο.

Ο Μυριβήλης βλοσυρός σε μετέπειτα φάση της ζωής του.

θούσαν το στράτευμα πάνω σε άλογα, κραυγάζοντας φυσικά διαταγές σε όλους τους υπόλοιπους.

Αλλά και στο χαράκωμα: ενώ οι στρατιώτες έτρωγαν τις λασπωμένες σούπες και τις κονσέρβες που τους προκαλούσαν δυσεντερία και θάνατο, οι ανώτεροι απολάμβαναν άλλου είδους ανέσεις. Στα αντίσκηνα των αξιωματικών υπήρχαν κούτες γεμάτες τσιγάρα, ζαχαριέρες μέχρι και εγγλέζικο ρούμι [σελ. 282]. Όταν σημειώνονταν στρατιωτικές επιτυχίες, εμφανίζονταν ακόμη και μπουκάλια σαμπάνιας [σελ. 138]. Η ίδια η θέση των αντισκήνων τους μαρτυρούσε ταξικό προνόμιο: «μακριά από την κατασκήνωση των φαντάρων [...] αν –ο μη γένοιτο- κανένα γερμανικό αεροπλάνο έριχνε στον καταυλισμό του λόχου καμιά μπόμπα» [σελ. 135]. Στα ίδια αυτά αντίσκηνα που βρίσκονται μακριά από τον κίνδυνο μπαινόβγαιναν υπηρέτες [σελ. 135]. Και φυσικά οι υπηρέτες ήταν συγκεκριμένης ταξικής καταγωγής. Όπως για παράδειγμα ένας Μικρασιάτης πρόσφυγας, παραπαίδι ενός μάστορα της Μυτιλήνης στην κανονική του ζωή, ο οποίος στο μέτωπο κατέληξε να υπηρετεί τον ταμία της Μεραρχίας και να ανέχεται έναν σκασμό καψόνια με την ελπίδα έτσι να κρατηθεί μακριά από το μέτωπο [σελ. 52-68].

Βέβαια, από τις σαμπάνιες των στρατηγών μέχρι τη μοίρα που περίμενε τον πάτο του στρατεύματος και τους υπηρέτες, οι διευκολύνσεις είχαν διαβαθμίσεις, πάντα ανάλογα με την πρώτερη ταξική θέση του καθενός. Είχες γνωριμία τον λοχαγό από τη ζωή σου ως πολίτης; Έβρισκες τρόπο να υπηρετήσεις λίγο πίσω απ' την πρώτη γραμμή σε πιο ανθρώπινες συνθήκες [σελ. 144]. Σφουγγάριζες σπίτια για να βγάλεις μεροκάματο προτού καταταγείς; Έτρωγες χώσιμο να φέρεις νερά για όλη τη διμοιρία από την πηγή που ήταν εκτεθειμένη στο πυροβολικό των απέναντι, μπας και σε πληρώσουν κάνα ψιλό και δεν λιμοκτονήσει η οικογένεια σου πίσω [σελ. 152].

Και εντωμεταξύ, τη στιγμή που όλα αυτά λάμβαναν χώρα πέρα απ' τα σύνορα του ελληνικού κράτους, ένα τμήμα της ελληνικής κοινωνίας είχε καταφέρει να μην βρίσκεται καν κοντά. Τα ελαιοχώραφα της Μυτιλήνης για παράδειγμα δεν σταμάτησαν στιγμή να βγάζουν ελιές παρότι η επιστράτευση είχε αφήσει ελάχιστους ραβδιστάδες στο νησί [σελ. 99]. Διότι τα αφεντικά των χωραφιών, όπως π.χ. ο Κακουρέλλης «γιατρός [...] που κάνει τρεις χιλιάδες λαγήνια λάδι χρονιά παρά χρονιά κι έχει δικιά του μηχανή, που αλέθει όλο το χωριό» [σελ. 99], είχαν μείνει στη θέση τους και δεν είχαν δει το μέτωπο ούτε με το κυαλί. Μαζί με τον γιατρό γαιοκτήμονα, στα μετόπισθεν βρίσκονταν αμέτρητοι άλλοι «λαδάδες κι αρχοντάδες» να «παίζουν τάβλι» [σελ. 237] και να διοργανώνουν αποκριάτικους χορούς στη «Λέσχη των Εμπόρων Ελαιολάδων» [σελ. 238].

Αυτές οι λεπτομέρειες στην αφήγηση του Μυριβήλη, οι στιγμές που η ταξικότητα δεν μπορεί να κρυφτεί και προβάλλει πεντακάθαρη, είναι κατά τη γνώμη μας και το πιο ενδιαφέρον τμήμα του βιβλίου. Γιατί ενισχύουν αυτό που ήδη έχουμε από πρώτο χέρι καταλάβει: η εξισωτική λειτουργία του πολέμου που ευαγγελίζονται οι εκπρόσωποι των αφεντικών μας ήταν και παραμένει σκέτα φούμαρα. Αντιθέτως, το εμπόλεμο κράτος είναι ένα κράτος με αμείλικτη ταξική ιεραρχία. Ταξική ιεραρχία που καθορίζει ακόμα και το αν θα ζήσεις ή αν θα πεθάνεις.

Απρόβλεπτες συνέπειες στην πρώτη γραμμή

Όπως έχουμε δει και από άλλες περιπτώσεις της ελληνικής ιστορίας[4], η σαπίλα της πρώτης γραμμής κι η ταξικότητά της καμιά φορά έχουν απρόβλεπτες συνέπειες. Μπροστά στο ενδεχόμενο ενός άθλιου θανάτου, ο πάτος του στρατεύματος εφευρίσκει παράδοξους «αντιπατριωτικούς» τρόπους επιβίωσης. Κάποιες φορές, φτάνει μάλιστα να αψηφά κι ευθέως την στρατιωτική πειθαρχία.

Στα χαρακώματα που περιγράφει ο Μυριβήλης μοιάζει να έχει εξαπλωθεί σ' ολόκληρο το στράτευμα μια υπόγεια τεχνογνωσία για να τη σκαπουλάρεις από το μέτωπο. Ακούστε γκάμα:

Η πρωτοεμφανιζόμενη τότε ασθένεια της ψώρας, ήταν το πρώτο όπλο στη φαρέτρα των φαντάρων. «Καθένας πολεμά για να την αποχτήσει για να γλυτώσει όσο μπορεί από το χαράκωμα [...] Είναι ν' απορείς με την απελπισία τους μόλις καταλάβουν πως η θεραπεία γένηκε η κοντεύει να τελέψει. Τότε ξύνουν τα λίγα σπειριά τους με και τα νύχια μεταδίνουν την αρρώστια στα γερά μέρη του κορμιού» [σελ. 228].

Έπειτα, υπήρχαν φαντάροι, οι οποίοι είχαν αναλάβει να κατασκευάσουν ασθένειες σ' όποιον από τους υπόλοιπους το ζητούσε. Ένας τέτοιος ήταν ο Δημητράτος, πραγματικά πολυμήχανος: «δεν κατασκεύαζε μονάχα πονόματους. Είχε μαζέψει από τον άλλον τομέα ένα βοτάνι που σαν τότριβε ανάμεσα στα δάχτυλα και τις κλείδωσες βγαίνανε σπειράκια απαράλλαχτα σαν της ψώρας. [...] Βρήκαν ακόμη και μια σύριγγα. Μ' αυτήν ο Δημητράτος έκανε μες στο ψαχνό του μεριού μιαν ένεση με πετρέλαιο. Σε λίγες μέρες άρχιζε μια φοβερή φλόγωση κι άνοιγε μια πληγή που έβγαζε έμπυο και σάπιο κρέας. [...] Οι φαντάροι τον λέγανε ο μάστορης και κανένας δεν τον πρόδινε» [σελ 313-314]. Η τύχη του Δημητράτου άλλαξε, καθώς στην προσπάθεια του να εξυπηρετήσει έναν φαντάρο προκαλώντας του πόνο στα μάτια, τελικά τον τύφλωσε. Όταν ο παθών ανακάλυψε ότι ενδέχεται να μην ξαναβρεί το φως του, τα ξέρασε όλα στους ανώτερους κι ο Δημητράτος οδηγήθηκε στο στρατοδικείο. Ερωτηθείς από τον λο-

Εμβληματικό καρέ από τα χαρακώματα του Πρώτου Παγκοσμίου, ταιριαστό με τις αφηγήσεις από το μέτωπο.

Τα αντίστοιχα χαρακώματα στη μάχη του Σκρα, που συμμετείχε ο ελληνικός στρατός, λίγο μόνο καιρό μετά τη μάχη του Μοναστηρίου στην οποία ήταν παρών ο Μυριβήλης.

χία αφηγητή αν ένιωθε τύψεις για τις πράξεις του, ωστόσο, επειδή «αχρηστεύεις ντουφέκια με τη δουλειά σου... Δικά μας ντουφέκια, καταλαβαίνεις;» ο Δημητράτος απάντησε: «Πολεμάμε γιατί δεν μπορούμε να κάνουμε αλλιώς. Ούτε οι Βούλγαροι, ούτε οι Γερμανοί μας κυνηγάνε. Πίσω μας συνεδριάζει το στρατοδικείο. Ναι, γι' αυτό πολεμάμε». Μπορούμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι ανάμεσα στους φαντάρους που ανέπτυσσαν ανορθόδοξους τρόπους να γλυτώσουν απ' την πρώτη γραμμή το πατριωτικό αίσθημα είχε χάσει κάθε κύρος και μια διαφορετική συνείδηση σκιρτούσε, μια συνείδηση διόλου φιλική απέναντι στο ίδιο τους το κράτος.

Φυσικά, υπήρχαν κι ακόμη πιο παράξενοι τρόποι να γλυτώσει κανείς το μέτωπο. Ένας φαντάρος «οικογενειάρχης με τρία αγόρια» [σελ. 265] έγραφε στη γυναίκα του: «Οι έφεδροι πατέρες τεσσάρων παιδιών γλιτώνουν το χαράκωμα. Το λοιπόν πρέπει να καταλάβεις πως το χαράκωμα είναι μια βρωμοδουλειά που δεν μπορεί να την ξεπεράσει καμία βρωμοδουλειά και κατόπι να φροντίσεις να μου συμπληρώσεις όσο μπορείς πιο γλήγορα τον αριθμό των παιδιών. [...] Θα πας να παρακαλέσεις τον Αποστόλη τον χασάπη από μέρος μου [...] αν τύχει και σου φέρει δυσκολίες [...] πες του πως [...] του 'χω προσφέρει κι εγώ κάποτες την ίδια υπηρεσία» [σελ. 266]. Εντάξει, τούτη η πρακτική είναι κάπως... βγαλμένη απ' τον καιρό της και τον τόπο της. Αυτό που έχει ενδιαφέρον, όμως, είναι ότι μοιάζει να είναι μια πρακτική με παρελθόν, που μεταδιδόταν στόμα με στόμα και επιβίωνε από τον έναν πόλεμο του ελληνικού κράτους στον άλλον.

Τελικά, η διάχυτη απελπισία των φαντάρων συχνά οδηγούσε σε μαζικές λιποταξίες [σελ. 126]. Το φαινόμενο έπαιρνε τέτοιες διαστάσεις ώστε κάποιες μέρες «από το πρωινό προσκλητήριο ενός λόχου λείπουν μονομιάς πέντε κι έξη άντρες μαζί. Το σκάνουν παρέες-παρέες» [σελ. 210]. Αν τύχαινε και συλλαμβάνονταν οι επίδοξοι λιποτάκτες, τους περίμενε το στρατοδικείο και το εκτελεστικό απόσπασμα. Εξιστορώντας μια παραδειγματική εκτέλεση τριών λιποτακτών, ο αφηγητής αφήνει ξανά να φανεί η ταξική τους θέση. Πρόσφυγες, εκ των οποίων ο ένας κατατάχτηκε στον στρατό γιατί δεν είχε παπούτσια να φορέσει [σελ. 211].

Το σίγουρο είναι ότι η ταξική φύση της πρώτης γραμμής, η ταξική φύση του ίδιου του θανάτου στον πόλεμο, γεννούσε στα κατώτερα στρώματα του στρατεύματος διαθέσεις απειθαρχίας, έβαζε τους φαντάρους που ήταν αντιμέτωποι με τη χειρότερη μοίρα να εφευρίσκουν κάθε πιθανό κι απίθανο τρόπο για να την αποφύγουν. Από τη μία, αυτό γινόταν αντιληπτό από τους ανώτερούς τους, οι οποίοι καλωσόριζαν κάθε τρόπο επιβολής της πειθαρχίας. Μετά από έναν βομβαρδισμό στο χαράκωμα του αφηγητή που είχε πολλά θύματα, λόγου χάρη, ο Στρατηγός κυκλοφορούσε με χαμόγελο και δήλωνε ότι «εγώ είμαι ευχαριστημένος που τζουγκρανίστηκε λιγάκι η μεραρχία μου. Αυτό ανάβει τα αίματα και δίνει τον τόνο του πολέμου» [σελ. 87]. Από την άλλη, αυτή η ταξική συνείδηση δεν ήταν προνόμιο μόνο της πάνω μεριάς του ταξικού ρήγματος μέσα στο στράτευμα. Οι κατώτεροι καταλάβαιναν κι εκείνοι τη θέση τους, όπως είδαμε ήδη απ' το παράδειγμα του Δημητράτου. Και έκαναν τους λογαριασμούς τους. Στη διάρκεια μιας πεζοπορίας, όταν κάποιος αξιωματούχος πίεζε με κλωτσιές το στράτευμα να πάψει να πίνει νερό και να συνεχίσει το περπάτημα, ένας φαντάρος συνόψιζε εύγλωττα τι είδους λογαριασμοί ήταν αυτοί, απευθυνόμενος στον ανώτερό του: «Έννοια σου κερατά! Σα θαρθ' η ώρα το πρώτο μολύβι θα 'ναι δικό σου!» [σελ. 49].

Ποιος να το πίστευε, όταν καθόμασταν ακόμη στα θρανία, ότι ο Στρατής Μυριβήλης θα είχε κάτι να μας προσφέρει πέρα από άπλετη βαρεμάρα; Βέβαια, για να λέμε και του στραβού το δίκιο, δεν νομίζουμε κανένα απ' τα δικά μας συμπεράσματα να ήταν μέσα στις προθέσεις του συγγραφέα. Για να τα ανασύρουμε έπρεπε να υποφέρουμε σελίδες επί σελίδων για παπαρούνες που συμβόλιζαν τη δύναμη της ζωής και άλλα παρόμοια. Έτσι συμβαίνει, όμως, με τις αφηγήσεις από τις περιόδους της ελληνικής ιστορίας που το κράτος εμφανίζεται με το πραγματικό του πρόσωπο. Στα περιθώρια, στις λεπτομέρειες και στα σημεία που μοιάζουν ασήμαντα, δεν μπορούν παρά να κρύβονται οι κοινωνικές τάξεις, η πειθαρχία κι οι αρνήσεις.

Σε μια τέτοια περίοδο είναι που ζούμε και σήμερα. Κι αυτό είναι που μας χρειάζεται. Να καταδείξουμε την ταξική φύση των σχεδίων που το ελληνικό κράτος ετοιμάζει για το εξωτερικό αλλά και για το εσωτερικό του. Να αντιταχθούμε στην πειθαρχία που τα συνοδεύει. Να επινοήσουμε τις δικές μας αρνήσεις. Τρίζουν τα κόκκαλα του Μυριβήλη...

1. Στρατής Μυριβήλης, *Η Ζωή εν Τάφω*, Εστία, 2010. Παρακάτω, όπου βλέπετε αριθμό σελίδας αναφερόμαστε σε αυτή την έκδοση.

2. Αυτή την κριτική π.χ. τη βρήκαμε στη Wikipedia, στο λήμμα *Η ζωή εν τάφω (μυθιστόρημα)*.

3. Η κρατική διαχείριση του θανάτου εν ώρα πολέμου είναι ένα ζήτημα το οποίο έχει από μόνο του ενδιαφέρον. Σχετικά μπορείτε να διαβάσετε το Γιώργος Μαργαρίτης, «Οι Περιπέτειες του Ηρωικού Θανάτου: 1912-1920», Μνήμων, Τομ. 12, 1989. Για μερικές πιο πρόσφατες σκέψεις μας πάνω στο ζήτημα της εξοικείωσης με τον εθνικά ωφέλιμο θάνατο δείτε: «Από Χούλιγκαν σε Ήρωες Ένα Τσιγάρο Δρόμος», autonomeantifa.gr, 18/02/2026.

4. Βλ. «28 Οκτωβρίου του 1940, Ορισμένες από τις πίσω σελίδες του μεγάλου πατριωτικού έπους (Μέρος Γ'): Η διάλυση του ελληνικού στρατού», *Antifa* #35, 03/2013.